

УДК 94(4)«16»:94(477)

В. П. Газін

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

У статті здійснюється спроба окреслити суть «українського питання», що постало в європейській політиці в середині XVII ст., а також проаналізувати ставлення основних «гравців» на політичній карті Центральної та Східної Європи, зокрема Речі Посполитої та Московської держави, до його вирішення.

Ключові слова: «Українське питання», політика, Військо Запорозьке, Річ Посполита, Московська держава.

У результаті завершення Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. в Європі була встановлена система хиткої рівноваги, яка ввійшла в історію як Вестфальська. Вона ознаменувала початок цілком нового етапу в розвитку міждержавних відносин на континенті, перехід до тих принципів, які стали пріоритетними в наступні роки та домінують у системі міжнародних відносин і понині. За визначенням російського вченого Геннадія Саніна, це була система, в основі якої лежали «баланс сил» та «державні інтереси» [22, с.306]. В умовах виходу на перший план національних пріоритетів династичні та конфесійні інтереси відігравали все меншу роль [16]. Хоча в цей час головними гравцями на політичній карті Європи виступали Франція, Швеція, Іспанія та Австрія, проте надійність зафіксованої в результаті Вестфальського миру системи залежала від значно ширшого кола держав та політичних процесів, що відбувалися в різних регіонах Європи.

Фактично, таких регіонів, де проявився «головний геополітичний конфлікт» після завершення війни, окреслилося чотири. В основі першого стояли взаємовідносини між основними супротивниками періоду 1618–1648 рр. – Францією та імперією Габсбургів. Другим конфліктним регіоном виступила Скандинавія та узбережжя Балтики. Тут перетнулися інтереси Швеції, Речі Посполитої, Московської держави, а також Данії, Бранденбургу та Австрії. Третім регіоном виступав південний схід Європи. В епіцентрі цього конфлікту стояли Османська імперія, з одного боку, та Габсбурги й Річ Посполита – з другого [22, с.306-307].

Насамкінець, четвертим регіоном підвищеної напруженості, який приковував до себе увагу тогочасних політиків, був регіон Центральної та Східної Європи, де найбільшої гостроти набуло протистояння, насамперед Москви та Польщі. Саме в процесі цього протистояння на середину XVII ст. набуло ваги «українське питання», яке постало як наслідок Української національної революції, і від вирішення якого, в значній мірі, залежав результат цієї боротьби. Слід погодитися з думкою Тараса Чухліба, що «...революційні події в Україні, починаючи з другої половини 50-х рр. XVII ст., спричинили-

ли до чергового протиборства за першість між найсильнішими державами Центрально-Східної, Південно-Східної й навіть Північної Європи та стали початком великих міждержавних конфліктів у цій частині континенту» [29, с.89]. «Українське питання» торкнулося інтересів багатьох країн і постало як одне з центральних у політиці, насамперед, Речі Посполитої та Московської держави, а також Криму, Швеції. Інтерес до нього проявляли Туреччина, Франція, Австрія, Бранденбург та придунайські князівства. Як відзначає Віктор Заруба, «...в цей час Україна (як територія), безпосередньо чи опосередковано, вільно чи невільно, через участь у політичній, дипломатичній чи військовій боротьбі, через перерозподіл її земель між сусідніми країнами, втрапила в сферу інтересів європейських політиків і була задіяна у творенні принципів нової геополітичної ситуації, причетна до виникнення нової розстановки сил у Східній Європі» [14, с.3].

Ще більш відчутним став український фактор після укладення Переяславсько-Московської угоди 1654 р. Аналізуючи наслідки прийняття козацькою Україною царської протекції, Валерій Степанков акцентує, що внаслідок цього українська проблема остаточно перетворилася з внутрішньополітичної у зовнішньополітичну і стала однією з головних у сфері міжнародних відносин на майбутні 30 років [25, с.117].

Слід відзначити, що проблем тогочасної міждержавної боротьби навколо «українського питання» торкалися історики не одного покоління. Фактично, не можна було його оминати при розгляді питань, пов'язаних з ходом Української революції середини XVII ст., під час аналізу тогочасної міжнародної політики, дослідження перебігу і наслідків воєн, учасниками яких були Польща, Росія, Швеція, Туреччина та Крим. Відтак, дана проблема в свій час не залишилася поза увагою М.Грушевського, В.Липинського, О.Оглобліна [9; 10; 11; 17; 18]. Серед сучасних українських істориків відзначимо доробок В.Брехуненка, В.Горобця, В.Смоля, В.Степанкова, Я.Федорука, Т.Чухліба [4; 7; 8; 23; 28; 29]. Серед російських вчених, насамперед, можемо відзначити праці Л.Заборовського, Г.Саніна, Т.Таїрової-Яковлевої [13; 21; 22; 30]. З польських дослідників, які зосереджували увагу на вивченні питань зовнішньої політики Речі Посполитої, зокрема її стосунків з Московською державою та боротьбі за козацьку Україну, слід назвати З.Вуйцика та П.Кроля [31; 32; 33].

У той же час проблема вирішення «українського питання» розглядалася вітчизняними істориками переважно в контексті аналізу зовнішньої політики Української держави часів гетьманування Богдана Хмельницького та його наступників, російськими – як один з аспектів вирішення загальних питань, пов'язаних з утвердженням нового європейського статусу Московської держави, польськими – в сенсі дослідження зовнішньої політики Речі Посполитої. При цьому поза увагою дослідників залишилась проблема суті самого «українського питання». Переважно в історіографії воно розглядалося, на наш погляд, дещо спрощено, в основному, як боротьба за володіння українськими землями. У той же час воно мало значно глибокий зміст і торкалося різних аспектів: політичних, економічних, релігійних.

Отже, метою даної статті є спроба окреслити суть «українського питання», що постало в європейській політиці в середині XVII ст., а також проаналізувати ставлення основних «гравців» на політичній карті

Центральної та Східної Європи, зокрема Речі Посполитої та Московської держави, до його вирішення.

При розгляді сутності «українського питання» в означений період, насамперед, слід проаналізувати роль України як важливого геополітичного чинника, що здійснював, чи міг потенційно здійснювати відчутний вплив на перебіг економічних, політичних та військово-політичних процесів на європейському континенті загалом та в регіоні Центральної та Східної Європи зокрема.

У результаті Української революції уже наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XVII ст. на відвойованій в Польщі території (Чернігівське, Київське, Брацлавське воєводства, а також Летичівський повіт Подільського воєводства) було ліквідовано владу Речі Посполитої, знищено шляхетське землеволодіння та польську систему господарювання (фільварково-панщинну), відбулося утвердження нових органів влади, полково-сотенного адміністративного устрою, козацького судочинства. Фактично на цих землях постала нова держава з власною політикою, перспективами, амбіціями. Вигідне географічне розташування (в центрі Європи, на перехресті торговельних шляхів та політичних впливів) перетворювало козацьку Україну на впливового фігуранта європейської політики. У розпорядженні гетьмана Богдана Хмельницького була одна з найсильніших та найчисельніших європейських армій, яка побудована згідно найновіших європейських військових досягнень, породжених військовою революцією в сенсі тактики ведення бою, що охопила європейські країни в період Тридцятилітньої війни. Зокрема, це переважання у відсотковому відношенні піхоти над кіннотою, широке використання вогневого потенціалу, зокрема артилерії, створення саперних підрозділів, а також системи військової розвідки та контррозвідки.

Хмельницьким було сформульовано основні положення державної ідеї, яка передбачала звільнення всіх етнічних українських територій з-під влади Речі Посполитої та поширення на них державного суверенітету Війська Запорозького. Великий інтерес український гетьманат проявляв і до білоруських земель, де також розпочалися подібні процеси й відбувалося формування козаччини. Фактично, постала перспектива становлення в центрі Європи держави, однієї з найбільших за територією, з надзвичайно вигідними геополітичними можливостями та значним військовим потенціалом. Козацька Україна, за висловом В.Заруби, в цей час перетворювалася «...з невідомої, занедбанної східно-кресової провінції Речі Посполитої» у потужну та незалежну політичну силу з якою «мусили рахуватися всі учасники східноєвропейського міждержавного співробітництва: не лише найближчі – Москва, Порга, Ханат, Річ Посполита, Молдавія, Валахія, Бранденбург, Швеція, а й більш віддалені – Австрія, Франція, Англія» [14, с.3].

У сфері активної зовнішньої політики гетьманського уряду Богдана Хмельницького перебували Крим та Османська імперія, придунайські князівства, Швеція, Московська держава, формувалися передумови для розвитку стосунків з Австрією, Англією. Серед головних зовнішньополітичних завдань українського гетьманського уряду було забезпечення самого існування держави та створення зовнішньополітичних та мілітарних передумов для реалізації української державної ідеї. Як головну умову цього, Хмельницький розглядав переможне завершення війни проти

Польщі, наслідком якої мало стати відвоювання Західного Поділля, Волині та Галичини.

У той же час геополітичне становище козацької України, яке, з одного боку, сприяло зростанню впливу українського чинника на міждержавні відносини в Центрально-Східній Європі, водночас створювало значні проблеми для українського уряду в сенсі здійснення державотворчих процесів. Опинившись на перехресті політичних впливів держав, які фактично не були зацікавлені у становленні незалежної та сильної Української держави, вона, як це слушно зауважив Ярослав Дашкевич, «... могла виникнути і зміцніти лише під протекторатом одного з прихильників-сусідів» [12, с.274]. Зважаючи на незацікавленість сусідів у сприянні українцям у державотворчому процесі, на нашу думку, такий проект мав шанси на реалізацію лише за умов постійної гри на суперечностях між сусідніми державами (насамперед, Польщею, Росією та Кримом). Зовнішньополітична активність Богдана Хмельницького, спрямована на вирішення завдань державотворення, фактично втягувала в польсько-український конфлікт цілий ряд держав регіону. При цьому відзначимо, що боротьба велася не лише за територію власне Війська Запорозького, яку ми класифікуємо як козацьку Україну. У планах сусідніх держав часто фігурували Поділля, Волинь та Галичина, що дає нам підстави стверджувати, що боротьба за вирішення «українського питання» стосувалася всієї території України.

Коротко означимо, в чому полягала привабливість України.

Насамперед, надзвичайно вигідне геополітичне розташування спричинило ситуацію, за якої володіння українськими землями забезпечувало значну перевагу в ході боротьби за домінування в регіоні Центральної та Східної Європи. Особливо це стосувалося протистояння між Польщею та Росією, коли саме від вирішення «українського питання» залежав результат їхнього протистояння.

В економічному плані Україна викликала неабиякий інтерес до себе, насамперед, з огляду на її господарські ресурси. Враховуючи загальноєвропейські тенденції, зокрема, те, що в результаті революції цін, яка охопила європейські країни в XVI – першій половині XVII ст., відбулося значне зростання вартості сільськогосподарської продукції, зокрема збіжжя, привласнення родючих українських земель давало змогу отримати величезні прибутки. Володіння Україною значно розширювало торговельні можливості.

У військовому відношенні Україна представляла інтерес, насамперед, через значний мілітарний потенціал. Як показала практика першої половини XVII ст. (походи проти Московської держави періоду «смутних часів», Хотинська війна), використання козацької військової сили часто було вирішальним у ході різноманітних військових кампаній.

Неабияке значення України полягало в сенсі використання так званої «київської спадщини». Зокрема, ця ідея, яка була породжена відповідними завданнями зовнішньої політики (утвердження на геополітичних просторах колишньої Руської держави IX–XIII ст.), починає активно використовуватися і з польського боку, і з московського як аргумент їх права на роль «збирачів руських земель».

Звичайно, тут слід врахувати, що в перебігу національно-визвольної боротьби, починаючи з 1648 р. козацька Україна опинилася у складному як економічному, так і військово-політичному становищі. Адаже українці вступили в боротьбу проти однієї з найпотужніших, зокрема у військово-вднішенні, європейських держав – Речі Посполитої. Війна зруйнувала господарство України. Внаслідок військових кампаній, спустошливих каральних експедицій польських військ, епідемій, тощо, вона зазнала значних втрат. Зокрема, на думку В. Степанкова, вже на середину 1653 р. «... становище Української держави стало близьким до критичного» [26, с.231]. Як наслідок, надзвичайно складне економічне та зовнішньополітичне становище козацької України, наявність в середовищі старшини угруповань, що виражали симпатії до ідеї проведення протурецького чи промосковського курсу, а також тих, хто схилився до необхідності пошуку компромісу з польською владою, створювались можливості для сусідніх країн активізувати свою українську політику з метою встановлення контролю над Військом Запорозьким.

Певною мірою оцінку європейським політикумом геополітичного становища України в середині XVII ст. дав відомий тогочасний польський політичний діяч познанський воєвода Ян Лещинський: «Химери і байки це, що козаки думають, що вони можуть бути Голландією чи Швейцарією: кожний з тих народів має інші сприятливі прикмети місцеві і засоби оборони, а козаки живуть в такій країні, що самі собою, без сторонньої опіки обстати не можуть, а кому б не піддалися під протекцію, у кожного будуть викликати підозру... А полишені самі на себе вони впадуть...» [11, с.319]. На жаль, такі переконання були поширеними і в середовищі козацької старшини. Звідси постійні прояви пропольської, проросійської чи протурецької орієнтації, що не давало змоги об'єднати українську еліту й створювало можливості сусіднім державам для проведення своєї політики шляхом апелювання до відповідних угруповань всередині України.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що на середину XVII ст. «українське питання» представляло собою комплекс проблем, пов'язаних з внутрішньополітичним та міжнародним статусом Української козацької держави, приналежністю власне всіх українських земель до володінь того чи іншого монарха. Боротьба за вирішення цих питань на свою користь полягала у спробах провідних держав підпорядкувати українські землі собі, що розглядалося як важлива передумова здобуття першості в регіоні Центрально-Східної Європи. На нашу думку, Україну можна вважати тим «шматком загальноєвропейського пирога», який перетворював на реальність плани встановлення свого панування у регіоні Центральної та Східної Європи.

Відзначимо, що в ході боротьби за Україну гостро стояла проблема недопущення будь-якого зближення гетьманського уряду з керівництвом держав-конкурентів. На нашу думку, саме ця обставина серйозно утруднювала спроби Гетьманату в проведенні політики встановлення полівасалітетних стосунків. Хмельницький і його наступники, намагаючись заручитися підтримкою водночас кількох держав регіону, прагнули, таким чином, збалансувати їх впливи на Україну. Проте, найменші контакти гетьманату з представниками інших держав сприймалися як недружній

крок по відношенню до держави-протектора, як посягання на їх виключне право зверхності над українськими козаками.

Досліджуючи проблему боротьби навколо вирішення «українського питання» в 50-х рр. XVII ст., вважаємо за доцільне звернути увагу на декілька моментів. По-перше, центральною віссю протистояння в цій боротьбі було суперництво Речі Посполитої та Московської держави. Фактично як для одної, так і для другої питання володіння українськими землями ставилося в основу вирішення важливих стратегічних завдань зовнішньополітичного та внутрішньополітичного характеру. По-друге, в ході російсько-польського протистояння, в центрі якого стояло саме «українське питання», і Варшава, і Москва змушена була враховувати позиції третіх країн, зокрема, Криму, Туреччини, Швеції, Австрії. При цьому необхідно відзначити, що останні також з українськими землями пов'язували конкретні плани. Залежно від військової та політичної ситуації, Україна виступала або об'єктом експансії, або предметом торгівлі між цими державами, або силою, яку в якості союзника намагалися використати для досягнення своїх стратегічних цілей. Безпосереднє чи опосередковане їх втручання у вирішення «українського питання» суттєво впливало на позицію та конкретні дії як Польщі, так і Росії й визначало загальний баланс сил між ними. По-третє, одним з важливих напрямів політики і Речі Посполитої, і Московської держави, зокрема в період 1654–1667 рр., в контексті їх боротьби за першість в регіоні було формування певного формату стосунків власне з гетьманськими урядами козацької України. А тому, позиції Москви і Варшави в самій Україні були часто визначальними в ході як переговорного процесу, так і військових кампаній, давали можливість диктувати опоненту свою волю. Власне, моменти загострення стосунків між Польщею й Московією та періоди, під час яких відбувалися спроби примирення і пошук компромісів, часто безпосередньо залежали від позиції українського гетьманського уряду, успішних чи не надто військових операцій українських козаків проти польських чи російських військ, особливостей військово-політичної обстановки власне в козацькій Україні. Під час самих переговорів сторони (Варшава і Москва), намагаючись розіграти «українську карту», часто вдавалися до шантажу і наголошували на загрозі з боку «неконтрольованої та дикої сили», яку, згідно їх бачення, представляло собою українське козацтво. Одними з головних аргументів у цьому плані виступали реальні чи надумані факти спроб гетьмана отримати протекцію чи то Швеції, чи то Туреччини. Тут варто врахувати той факт, що на середину XVII ст. український гетьманат не був пасивним об'єктом політики інших держав, а виступав як активний гравець, будуючи свою стратегічну зовнішньополітичну лінію і намагаючись використати різноманітні міждержавні альянси для досягнення своєї головної мети – утвердження незалежної та соборної Української держави. Гострота «українського питання» часто залежала від політики самого гетьманського уряду, вдалих, чи невдалих його політичних комбінацій та військових акцій. Відбувалися зміни складу головних учасників боротьби навколо нього (Річ Посполита і Росія, Росія і Крим, Річ Посполита і Крим, Росія і Османська імперія...). По-четверте, звертаємо увагу на те, що хоча кожен з учасників боротьби навколо «українського питання» виношував конкретні

плани досягнення своїх стратегічних цілей, методи вирішення поставлених завдань та засоби впливу на ситуацію часто були схожими. Серед останніх найчастіше використовувалася або відкрита військова агресія проти козацької України, або здійснювалося камуфлювання її гаслами захисту українців, надання військової допомоги, або взяття під свій протекторат. Не гребували також методами шантажу як українського гетьманату, так і конкурентів у боротьбі за українські землі. Учасники цієї великої гри на українському полі вдавалися й до закулісних таємних переговорів, в ході яких «українське питання» часто виступало в ролі розмінної карти, і Україні відводилася роль тієї ціни, яку платили за отримання інших, на їх думку суттєвіших, політичних чи територіальних надбань. Насамкінець, при розгляді питань, пов'язаних з вирішенням «українського питання» в стосунках Польщі та Росії видається важливим врахування особливостей ставлення окремих угруповань у середовищі політичної еліти обох держав до даної проблеми.

Загалом, українські землі були, якщо і не в центрі боротьби, то займали важливе місце у політичних і військових планах сусідніх країн протягом досить тривалого періоду середини – другої половини XVII ст.

Однією з країн, яка активно втрутилася в боротьбу з метою вирішення «українського питання» на свою користь, була Річ Посполита. У результаті вибуху на українських землях національної революції, Річ Посполита опинилася на межі політичного й військового краху. Хід подій показав всю слабкість політичної системи Речі Посполитої, нездатної швидко реагувати на небезпеку, що раптово виникла, і вжити необхідних заходів.

Говорячи про наслідки Української революції для Польщі, насамперед, відзначимо ліквідацію польської влади на значній частині українських територій. Це означало, по-перше, втрату масиву родючих земель, що завдало значних збитків господарству Польщі. Власне, через це опинився під загрозою її статус основного експортера збіжжя до країн Західної Європи. На думку польського історика Збігнева Вуйціка, господарський занепад країни, який набув характеру «справжньої катастрофи», був спричинений, насамперед, втратою багатих українських земель. Як наслідок – різке скорочення експорту збіжжя та одна з найбільших інфляцій, яку коли-небудь переживала Польща [33, с. 12].

Господарська криза, спричинена українськими подіями, призвела до загострення стосунків між урядом та армією, що стало однією з найсуттєвіших внутрішніх проблем Речі Посполитої. Через різке скорочення державного бюджету (значні збитки через втрату східних територій, обмеження бази оподаткування, збої в механізмі функціонування системи місцевої адміністрації, конфлікти між двором та опозицією) уряд виявився не в змозі вчасно та в повному обсязі здійснювати виплати військам [13, с. 133].

У прямій залежності від втрати східних територій було наростання невдоволення урядом з боку великої кількості польських, а також спольщених українських магнатів та шляхти, що були економічно пов'язаними саме з українськими землями. Відтак, шляхта та магнати вимагали від королівської влади вжиття рішучих заходів по приборканню українського повстання, очікували від керівництва повернення втрачених земель.

Неспроможність уряду швидко вирішити проблеми, породжені Українською революцією, викликала гостру внутрішньополітичну кризу

Речі Посполитої. У ній намітилося декілька ліній протистояння. Перша – між королівським двором та шляхетсько-магнатськими колами, яка виникла навколо питання запровадження принципу *vivente rege* (вільної елекції) при виборі короля (королівський двір з метою уникнення залежності від шляхти та магнатерії намагався добитися визначення спадкоємця престолу ще за життя монарха). Проте усі спроби двору провести цю реформу, наштовхнувшись на рішучий спротив «народу політичного», провалилися. Як відзначає З.Вуйцік: «...поразка реформи в середині XVII ст. значила більше, ніж будь-яка військова поразка, це було однією з ланок в ланцюгу причин загального занепаду сили і значення Речі Посполитої» [33, с.13]. Друга лінія протистояння проявилася у загостренні стосунків між польською та литовською елітами, що ставило під загрозу саме існування єдиної держави. Литовська верхівка займає сепаратистську позицію, виношуючи плани відродження незалежного Великого князівства Литовського. Насамкінець, у внутрішньополітичному житті Речі Посполитої наростало протистояння між окремими політичними «партіями» в середовищі польської еліти.

Посилення внутрішньої нестабільності, спричинене, насамперед, загостренням «українського питання», нездатність правлячих кіл Польщі вирішити його за своїм сценарієм помітно підірвали міжнародне становище Речі Посполитої і призвели до послаблення впливу Польщі на політичні процеси в Центральній та Східній Європі, до зниження її спроможності зберігати домінування в регіоні.

На середину XVII ст. перед польським керівництвом постало завдання ліквідації негативних явищ, породжених подіями Української революції. Від вирішення «українського питання» залежала доля Речі Посполитої як впливової європейської держави, провідної сили в регіоні Центрально-Східної Європи. З ним було пов'язане розв'язання значної частини як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних проблем, що стояли перед Польщею на середину XVII ст. Головним завданням залишалось втихомирнення України та повернення втрачених територій. На думку польського керівництва, це неодмінно призвело б до піднесення ролі королівського двору, налагодженню його стосунків з шляхетсько-магнатськими колами, стосунків уряду і війська, еліти Корони та Великого князівства Литовського.

У своїй політиці щодо козацької України Польща намагалася поєднувати політичні та силові методи. Часто їх застосування залежало від того, хто мав на той час більший вплив на короля – «партія війни» чи «партія миру». Часто відбувалося одночасне проведення військових акцій і здійснення дипломатичних дій, спрямованих на те, щоб під тиском перших змусити гетьманський уряд до поступок. Залежно від ситуації польська влада також готова була до певних компромісів, які протягом кінця 40-х – 50-х рр. XVII ст. коливалися від надання козацьким територіям автономії (1649, 1651 рр.) до визнання за козацькою Україною статусу рівного тому, яким володіло Велике князівство Литовське (1657 р.). Розмови велися навколо гарантій рівноправного статусу православної і католицької церков, підтвердження всіх раніше наданих козацтву прав і привілеїв, надання частині козаків шляхетства. Головна ж мета всіх цих компромісів полягала у поверненні козацької України під юрисдикцію Речі Посполитої, а також відновленні прав шляхти на втрачені в результаті Української революції маєтності.

Найжахливішими ж спробами поляків вирішити «українське питання» стали каральні акції, які призводили до спустошення цілих областей України, винищення тисяч їх мешканців. Зокрема, сумнозвісний похід польських військ під керівництвом Потоцького в жовтні 1654 р. перетворився на справжню катастрофу для Брацлавщини, куди був спрямований основний удар польських військ. За даними польського воєначальника, було спалено 50 українських міст і 1000 церков, вирізано понад 100 тисяч чол., серед яких переважно більшість склали жінки та діти. До 300 тис. чол. було забрано в татарський полон. Як відзначає М.Грушевський, «... перші тижні 1655 р. були однією кривавою оргією польського війська. Брацлавщина гинула на очах» [10, с.1035].

Важливим завданням польської влади в сенсі розв'язання «українського питання» на початку 50-х рр. XVII ст. став розрив союзу між козацькою Україною та Кримом, укладення угоди з татарами та спрямування новоутвореної коаліції (до якої слід було залучити і Військо Запорозьке) проти Московської держави. Слід визнати, що попри всі зигзаги політики ханського уряду, який, підтримуючи Б.Хмельницького в 1648–1653 рр., все ж прагнув не допустити повного розгрому Польщі, військові успіхи українського гетьмана в значній мірі завдячували саме цьому союзові. Відтак, Польщі вкрай необхідно було відірвати Крим від України. По-друге, спрямувавши новоутворений альянс проти Москви, можна було не лише відвести агресивність Криму від польських територій, а й назавжди «зачинити» Московію на периферії Європи. За сприятливих умов польське керівництво розраховувало на значні територіальні придбання.

Проте, чи не найважливіший наслідок перемоги Варшави у боротьбі за Україну полягав би у недопущенні зростання політичної, економічної та військової могутності Московської держави, яка в цей час виношувала плани утвердження свого панування в регіоні, і Україна в них посідала провідне місце. На нашу думку, війна проти Московії, з обов'язковим залученням до неї військового потенціалу українського козацтва (польська еліта марила ідеями початку XVII ст.), була бажаною для Речі Посполитої і її підготовка розпочалася з першими успіхами у створенні польсько-кримського військового союзу.

Коли ж у січні–березні 1654 р. все ж оформився українсько-московський військово-політичний союз, для Варшави головним завданням був його розрив. У цьому сенсі Варшава використовувала всі можливі методи: каральні операції проти України з систематичним залученням татарських військ, проведення переговорів з гетьманським урядом, спроби в обхід гетьмана вплинути на позицію окремих груп козацької старшини, звернення до населення України, у яких містилися обіцянки соціального, економічного та релігійного характеру. Насамкінець, польський уряд робив спроби шляхом дипломатичних переговорів з Росією добитися відмови царя від протекторату над українськими землями. Задля цього поляки навіть пропонували Олексію Михайловичу польську корону після смерті Яна Казимира, як це мало місце під Вільно в серпні – жовтні 1656 р.

Іншою силою, яка з середини 50-х рр. XVII ст. активно включилася у боротьбу навколо вирішення «українського питання», стала Московська держава. Після тривалого періоду, так званих, «смутних часів», коли

вона змушена була дбати лише про власне збереження, саме на середину XVII ст. у неї з'явилася можливість заявити про себе в Європі. У діях московського керівництва цього часу яскраво проявилось прагнення утвердити новий, бажаний для нього, геополітичний статус Росії та окреслити її нову роль у європейській політиці. Думається, що вже тоді в політиці Москви, в планах та устремліннях її політичної еліти проявляються імперські тенденції, що зрештою вилилися в оформлення на початку XVIII ст. імперії, що, змінюючи форми та кольори, проіснувала майже до кінця XX ст. При цьому роль України у реалізації цих планів була, якщо й не вирішальна, то досить значна.

Загалом, щодо визначення основних складників європейського напрямку зовнішньої політики Росії в середині XVII ст. сучасна російська історіографія сходиться на тому, що Москві, по-перше, необхідно було повернути території, втрачені в результаті «Смути», а в перспективі – приєднати українські й інші землі, що входили до складу Київської Русі. По-друге, перед царським урядом стояло завдання отримати вихід до Балтійського моря [19, с.21].

Ось тут слід відзначити, що саме Україна розглядалася московським керівництвом як чинник, що має відіграти чи не вирішальну роль в реалізації цих зовнішньополітичних планів Москви. Тому не дивно, що, починаючи з середини 50-х рр. XVII ст. (і до сьогодні), Москва так вперто намагалася зберегти свою присутність і вплив бодай на частині українських земель.

У сенсі здійснення першого завдання Московією повсякчас експлуатувалася ідея про її місію «збирання руських земель», до чого керівництво Московської держави підштовхували, насамперед, так звані, «релігійні і національні імпульси», ідеї об'єднання зі спорідненими українським і білоруським народами [1].

Такі ідеї в означений період знайшли своє відображення у суспільно-політичній думці Московської держави. Відтак, починає активно продукуватися теза про Московію як центр притягання для інших слов'янських народів. Звичайно, першими в цьому ряду мали стати українці й білоруси. Навіть заради цього створюється нова ідеологічна концепція, яка, зокрема, знайшла відображення в «Повісті про Словена та Руса», що, відповідно, була включена в літописний звід 1650 р., а також в патріарший звід 1652 р. Її суть зводиться, насамперед, до визнання за Московію особливої ролі у всьому слов'янському світі [5].

Показовими в цьому сенсі були також ідеї відомого тогочасного суспільного діяча Симеона Полоцького, який у своїх віршованих привітаннях московському царю виголошував радість Білорусії й України, які «лобзают» царя-рятівника [20, с.203]. А в творі «Орел російський» він закликав царя «розширити свою владу морем і землею» [20, с.204]. Звичайно, одним з головних аргументів утвердження цих ідей була релігійна близькість Росії й інших слов'янських народів, зокрема українців і білорусів. Москва в цьому плані претендувала на роль центра православ'я. У цьому сенсі, на що звертає увагу Олександр Оглоблін, вона, віддаючи належне культурним досягненням України, прагнула скористатися ними у власних інтересах [18, с.166]. Використання цього чинника давало Росії можливість утвердитися в ролі культурно-освітнього та релігійного центру православного світу.

Хоча в риторичі тогочасного московського керівництва і в пізнішій історіографії цього питання акцентується увага переважно на релігійному та національному (відчуття слов'янської єдності) чинниках, що рухали політикою Московської держави. Усі ці ідеї були скоріше обґрунтованим певного зовнішньополітичного курсу. Тут цілком можна погодитися з американським вченим Едвардом Кінаном, який ставить під сумнів наявність у свідомості тогочасної московської еліти «...міркувань, які ми сьогодні назвали б релігійними, історичними чи етнічними» [15, с.41].

Насправді за цим стояла звичайна політика розширення своєї території, утвердження свого впливу на стратегічно важливих напрямках та формування передумов для перетворення Москви спочатку в регіонального (Центрально-Східна Європа), а в перспективі і європейського лідера. «Православ'я» і «слов'янство» склали теоретичну базу здійснення цих завдань.

При цьому роль українських земель у реалізації цих завдань була ключовою. Приєднавши Україну, Москва отримувала в своє розпорядження так звану «київську спадщину», а також здобувала вигідний плацдарм для подальшого наступу на Захід з метою об'єднання під своєю владою всіх слов'янських народів. Зазначимо, що плани Москви не обмежувалися власне слов'янськими народами (що заперечує тезу про домінування ідеї слов'янської єдності). Цар виявляв бажання привести під свою руку і землі, населені неслов'янськими православними народами. Зокрема, це стосувалося Молдавії та Валахії [10, с.901]. Ось тут і використовувалася ідея про єдність православних народів, їх віковічні прагнення опинитися під захистом Москви.

До активізації експансіоністської політики Московської держави на заході приклав зусилля і московський патріархат, зокрема, його глава Нікон, який користувався неабияким впливом на царя. На думку І.Вдовіна, вся активна реформаторська діяльність патріарха тісно пов'язувалася з зовнішньою політикою Московської держави, яку він намагався підпорядкувати вирішенню долі вселенського православ'я [5]. Так, в серпні 1655 р. Нікон писав царю про доцільність захоплення всіх центрів Речі Посполитої – Вільни, Варшави, Кракова й Польщі цілком [2, с.295]. Фактично, під гаслами боротьби проти католиків, захисту православних від їх утисків, здійснювалася звичайна імперська політика територіальної експансії.

Даний напрямок у зовнішній політиці Москви був тісно пов'язаний з боротьбою проти Речі Посполитої. Ця боротьба між Москвою та Варшавою мала давнє коріння і велася з метою вирішити питання про домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. Адже, саме Річ Посполита на початку XVII ст. постала як важливий чинник регіональної політики і розглядалася Московією, відповідно, в якості суперника.

Знову-таки, в цій боротьбі ключова роль відводилася Україні. Розігруючи ідею захисту православних і користуючись тим, що Польща в своїй експансіоністській політиці систематично і цілеспрямовано здійснювала утиски українського православного населення, вела наступ на позиції православної церкви в Україні з метою її знищення, Москва, таким чином, взяла курс на приєднання України. Вирвавши українські землі з політичного поля Речі Посполитої, Росія фактично завдала смертельного удару по могутності останньої, чим створювала передумови для вирішення на свою користь питання першості в регіоні.

Звичайно, реальні можливості для здійснення цих завдань визріли лише на початок 50-х рр. XVII ст., коли стали очевидними наслідки національно-визвольної боротьби українців. Перші розмови в Москві про можливий збройний конфлікт з поляками припали на 1651 р., а вже з середини 1653 р. було взято курс на війну проти Польщі. У цьому плані укладення Переяславсько-Московського договору 1654 р. стало своєрідним «рубіконом» на шляху до війни.

Тут важливим було те, що, взявши під свій протекторат Військо Запорозьке, Москва отримувала могутню мілітарну силу, яку прагнула використати в боротьбі проти Польщі, і не лише... Використання військового і політичного потенціалу України для досягнення своїх геополітичних цілей стало пріоритетним напрямком політики Москви починаючи з першої третини 50-х рр. XVII ст. Як відзначає В.Заруба, в результаті об'єднання військ козацької України та Москви мілітарна потуга останньої зростала до 200 тисяч і її армія ставала найбільшою в Європі [14, с.3]. З цим не можна не погодитися, враховуючи, що козацьке військо було найбоєздатнішою європейською піхотою, якої якраз не вистачало на той час Росії. Додамо до цього його величезний бойовий досвід, особливо досвід боротьби проти польського шляхетського війська, та визвольні мотиви, які ним рухали. Усе це створювало для Москви найсприятливіші умови для військового зіткнення з Польщею.

Зауважимо, що якраз у військовому плані московське керівництво мало чималі проблеми. Дослідники відзначають, що попри чисельність московського війська, його бойові якості, загалом, не відповідали вимогам тогочасної війни. Зокрема, у Західній Європі в роки Тридцятирічної війни (1618-1648 рр.) відбулися якісні зміни в організації збройних сил, тактиці бою і озброєнні. Як ми уже відзначали, головною ударною силою стала піхота, посилена польовою артилерією, широко використовувалися інженерні споруди, що посилювало значення саперних підрозділів. У Росії ж основу армії продовжувала складати дворянська кіннота, яка була неспроможною протистояти арміям європейських держав. Країна значною мірою залежала від імпорту зброї [1].

З боротьбою проти Польщі були тісно пов'язані також зовнішньополітичні устремління Москви, спрямовані на здобуття виходів до Балтійського та Чорного морів. При цьому Москва зіштовхувалася не лише з інтересами Речі Посполитої, а й, насамперед, Швеції, Османської імперії та Криму. На думку російських дослідників, це створювало умови для встановлення економічних зв'язків з Європою, «...що відповідає насущним потребам країни і без чого не можна було подолати відсталість» [1]. Як відзначається в передмові до видання повідомлень шведського комісара Йогана де Родеса, «в Москві продовжувала жити і міцніти споконвічна думка російського народу перекинутися від моря до моря» [24, с.237]. Очевидно, це вже більше відповідає істині, ніж заяви про релігійні та етнічні мотиви в діях московського керівництва.

У здійсненні цього комплексу зовнішньополітичних завдань неабияка роль відводилася саме Україні. Москва планувала використати військовий потенціал козацької України, особливо у боротьбі з Кримом. Військо Запорозьке вбачалося щитом, який має прикривати південні ру-

бежі Московської держави. Окрім того, ставилося завдання не допустити будь-якого зближення керівництва Війська Запорозького зі своїми основними конкурентами в «боротьбі за моря». Це змушувало російське керівництво маневрувати і йти на компроміси у стосунках з гетьманським урядом. Не маючи змоги заборонити Б.Хмельницькому проведення самостійної зовнішньої політики, Москва намагалася відстежувати контакти гетьмана і вживати заходи для попередження небажаних для себе кроків козацької України. При цьому йшло фактичне формування (за рахунок подачок, підкупів, грамот на маєтності) промосковської групи в середовищі української козацької старшини, яка ставала, по-перше, інформатором Росії стосовно внутрішньої та зовнішньої політики гетьманату, а по-друге, силою, за допомогою якої можна було впливати на дії гетьмана.

Цим не вичерпувалися московські інтереси в Україні. Вони, зокрема, були в господарській та соціальній сферах. Хоча слід визнати: характерною рисою тогочасної російської політики, на відміну від польської, було досить обережне ставлення до питань землеволодіння. Готуючи експансію на українські землі (уже з 1655 р. розпочалися розмови про введення в українські міста воевод тощо), водночас Москва наголошувала, що не прагне жодних змін в соціальній структурі українських земель та взагалі не має намірів втручатися у внутрішні справи козацької України). У той же час очевидним було бажання білокам'яної поступово отримати контроль над системою збору податків в Україні та над українсько-московською торгівлею. Разом з тим, як відзначає Оглоблін, в Москві прагнули взяти під контроль чорноморську торгівлю і транзитні шляхи через Україну на південь і захід [18, с.166].

Аналізуючи важливість українського чинника в реалізації зовнішньополітичних, економічних та культурних завдань Московської держави означеного періоду, О.Оглоблін виділяє ту роль, яку відводило московське керівництво Україні у досягненні своїх традиційних політичних цілей в західному напрямку. Він писав: «Давнє змагання між Московською та Литовсько-Польською державами за панування на Сході Європи не можна було розв'язати без участі України. Здобуття київської «спадщини» й здійснення дальшої частини московської програми III Риму були неможливими без опанування України і підкорення Української козацької держави московському політичному впливові» [18, с.166].

Загалом, більшість істориків сходяться на тому, що українсько-московський союз мав визначальний вплив на посилення геополітичної ролі Росії. Зокрема, І.Галактіонов зазначав, що «...після возз'єднання України з Росією» російська держава входила до складу «першорядних держав Європи». При цьому вчений робить висновок, що «...зрослий міжнародний престиж Росії робив її центром притягання для споріднених слов'янських народів... Ці народи чекали свого звільнення за допомогою великого російського народу» [6, с.26-27].

Слід зазначити, що факт формування в середині 50-х рр. XVII ст. в російській суспільно-політичній думці та в зовнішній політиці Московської держави імперських тенденцій визнається в сучасній російській історіографії. Зокрема, В.Артамонов визнає, що «...для Росії возз'єднання з Україною прискорило перетворення царства в імперію» [3, с.609]. Ще

один сучасний російський дослідник Сагіт Фаїзов вважає, що в середині XVII ст. ідея «Третього Риму ...захопила найширші кола російського суспільства» [27, с.140].

Отже, з початком Української національної революції середини XVII ст. «українське питання» стає одним із основних у відносинах країн Центрально-Східної Європи. Гостроти йому надавало те, що Українська козацька держава, яка постала в результаті революції, відразу заявила про себе як активний суб'єкт міжнародних відносин і впливовий чинник європейської політики. Її геополітичні можливості, військова могутність, спричинили ситуацію, за якої, фактично, від результату боротьби за Україну залежало вирішення питання про гегемонію в цій частині Європи.

Боротьба за вплив у Центральній та Східній Європі розгорілася, насамперед, між Річчю Посполитою та Московською державою. Володіння Україною в цьому сенсі обома сторонами розглядалося як запорука, по-перше, політичної, економічної та військової переваги над супротивником, а, по-друге, як той фактор, без якого домінування в регіоні є просто неможливим. Реалізація імперських ідей, якими була захоплена в цей час і польська, і московська еліта в повній мірі залежала від боротьби між ними за Україну.

При цьому боротьба за вирішення «українського питання» не обмежилася прагненням поширити владу на українські землі. Вона набула значно ширшого характеру і залежно від міжнародних та внутрішніх обставин набувала різних особливостей. На хід цієї боротьби впливали позиції інших держав, особливо, Туреччини і Криму, Швеції, придунайських князівств. А українсько-польські та українсько-російські відносини органічно поєднувалися з боротьбою між Польщею і Росією та були її складовою.

Загалом боротьба за вирішення «українського питання» мала негативні наслідки власне для України. Неспроможність жодної з конкуруючих сторін добитися розв'язання цієї суперечки на свою користь призвела до поділу українських земель, що внесло розкол і в українське суспільство, який в різних формах відчувається і до сьогодні. Трагедією українців стало те, що за умов гострої боротьби між Річчю Посполитою та Московською державою за Україну, у ній самій не знайшлося сил, які б спромоглися відстояти національні інтереси шляхом об'єднання для протидії ворожим намірам сусідніх держав. На середину XVII ст., очевидно, інакше не могло бути, з огляду на незавершеність процесу становлення національної еліти. Проте, сьогодні для українського політикуму історія 350-річної давності має стати уроком, як в умовах великої геополітичної гри не втратити свою державність.

Список використаних джерел:

1. Арсланов Р.А., Мосейкина М.Н. Курс лекций: «История Отечества». – Режим доступу: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/1249>.
2. Артамонов В.А. Соперничество очагов державности в Восточной Европе в XVII – XVIII вв. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16: На пошану професора А.О.Копилова. – С. 291-304.
3. Артамонов В. Украина-русская конвергенция в последней трети XVII – XVIII вв. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 5. – К., 2005. – С. 607-622.

4. Брехуненко В. Під «високу царську руку» чи під номінальну зверхність царя: ще раз раз *ad fonies* // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 335-358.
5. Вдовин И.А. Идея славянского единства в контексте русской общественной мысли XVII века. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/Lomonos98/vdovin.html>.
6. Галактионов И.И. Из истории Руско-польского сближения в 50-60-х гг. XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года). – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1960. – 106 с.
7. Горобец В. Украинско-российские отношения и политико-правовой статус Гетманщины (вторая половина XVII – первая четверть XVIII века) // РОССИЯ – УКРАИНА: исто ия взаимоотношений. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>.
8. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Московією та Варшавою, 1654-1665. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
9. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-1. – 880 с.
10. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
11. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.
12. Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К.: Варта, 1995. – С. 274.
13. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. – М.: Наука, 1981. – 180 с.
14. Заруба В. «Українське питання» в системі європейської політики останньої чверті XVII століття // Київська старовина. – 2003. – №1. – С. 3-12.
15. Кінан Е. Російські історичні миті. – К.: Критика, 2003. – 310 с.
16. Коцегаров К.А. Внешняя политика Речи Посполитой во второй половине XVII века. – Режим доступу: <http://www.portal-slovo.ru/history/40307.php>.
17. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1991. – 346 с.
18. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С.156-220.
19. Проезжая по Московии. – М.: Международные отношения, 1991.
20. Пушкирев Л.Н. Общественно-политическая мысль России. Вт. пол. XVII в. – М., 1982. – 288 с.
21. Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. – М.: Наука, 1987. – 170 с.
22. Санин Г.А. Россия и Украина в Вестфальской системе международных отношений (1648 – 1702 гг.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16: На пошану професора А.О.Копилова. – С. 305-322.
23. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
24. Состояние России в 1650-1655 гг. по донесениям Родеса. – М.: Императорское общество истории и древностей Российских, 1914. – С. 237-248.
25. Степанков В. Переяслав 1654 року: витоки, сутність, наслідки // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 85-127.

26. Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648 – 1654 рр. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 4. – К., 2004. – С. 223 – 236.
27. Фаизов С. «Где Москва, где восток, где запад?»: географическая полемика между крымским ханом Мухаммедом IV и царем Алексеем Михайловичем в 1655 – 1658 гг. // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К., 2003. – С.128-146.
28. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654 – 1657. Частина 1: 1654 рік. – Львів: Місіонер, 1996. – 262 с.
29. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 518 с.
30. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. – К.: Основи, 1998. – 447 с.
31. Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwa w latach 1658–1660. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 452 s.
32. Wójcik Z. Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660 // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957. – T.1. – S. 331-378.
33. Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza. – Warszawa: PWN, 1959. – 281 s.

The article considers an attempt of essence of the «Ukrainian question» which appeared in the European policy in the middle of the XVII cent, and also analyse the relation of basic «players» on the political card of Central and East Europe is carried out in the article, in particular Rech Pospolitoy and Moscow state, to his decision.

Key words: The «Ukrainian question», policy, Zaporizhyya Army, Rech Pospolita, Moscow state.

Отримано: 15.10.2009

УДК 94(437.6)«1939/1945»:33

І. І. Боровець

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДУ СЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1939-1945 рр.

В статті подано характеристику основних напрямків урядової соціальної політики у Словачкій державі 1939-1945 рр. На основі документальних фактів та архівних матеріалів з'ясовано її позитивні результати та недоліки.

Ключові слова: патерналізм, життєвий рівень, соціальна програма, соціальна допомога.

В середині березня 1939 р. у Центрально-Східній Європі відбулися нові політико-територіальні зміни, спричинені черговою агресією нацистської Німеччини. 14 березня 1939 р. сейм словацького автономного краю в складі Чехо-Словачини проголосив самостійність Словаччини, наступного дня чеські та моравські землі були окуповані німецькими військами, а угорські війська розпочали наступ у Підкарпатській Русі (тогочасна назва Закарпаття), в результаті чого відбулося приєднання її до Угорщини. Таким чином, Чехо-Словацька республіка була розчленована, а на політичній карті з'явилася Словацька держава, яка одразу ж опинилася під протекторатом Німеччини.